
Уладзімер Арлоў

...тады мы толькі дарасталі
да разуменьня таго, што нашая радзіма —
не савецкая імперыя, а — Беларусь...

Полацкі вецер

Спроба раньніх мемуараў

Як я нарадзіўся ў сваім родным Полацку

Для кагосьці Сафійскі сабор у Полацку — выдатны помнік нашага дойдства. Для кагосьці — духоўны цэнтр краіны. А для мяне полацкая Сафійка — гэта месца майго нараджэння.

Не, радзільня месцілася тады не ў самім храме, але ўсяго за сотню крокаў ад яго. Там, на нашым слаўным Верхнім замку, сьвет і пачуў упершыню мой яшчэ пісклявы і няўпэўнены голас.

Я нарадзіўся ў таты з мамаю ў год Зьмяі паводле ўсходняга календару і ў год сьмерці Сталіна — паводле календару савецкага. Мой дзень нараджэння ў жніўні, і нескладаны арыфметычны падлік паказвае, што ў сакавіку, калі праводы народаў нарэшце выправіўся на той сьвет, я ўжо існаваў. Але мог і не нарадзіцца, бо пасля жалобнага радыёпаведамленьня маме зрабілася зусім блага. Ад распачы яна ў

У скарочаным выглядзе ўспаміны прагучалі на хвалях Беларускай службы Радыё Свабода ў праграме «Сучасныя мемуары».

істэрыцы рвала валасы — спачатку свае, а потым вырвала пасму і ў таты. У выніку мама надоўга патрапіла ў лякарню.

Але, як вядома, савецкія хворыя былі самымі здаровымі хворымі ў сьвеце. Медыцына перамагла і, пераचाкаўшы, відаць, непамыслныя для мяне дні задзякальнага знаку Льва, я шчасьліва нарадзіўся на трэці дзень знаку Дзевы.

Вокны палаты, дзе я смактаў салодкую маміну цыцу, і адкуль мая матуля Марыя паказвала мяне тату Аляксею, выходзілі якраз на Сафію. Белья вежы сабору, убачаныя няцямлівымі вачыма немаўляці, сталіся маім першым уражаньнем ад вялікага навакольнага сьвету. Уражаньне было такое моцнае, што я адразу абсікаўся.

Часам я з жахам думаю, што мог бы нарадзіцца ня ў Полацку, а немаведама дзе.

А яшчэ, бываючы ў родным горадзе, я люблю выпіць за колішняга першага сакратара ЦК Камуністычнай партыі Беларусі Панцеляймона Кандратавіча Панамарэнку. Беларуская інтэлігенцыя ня надта шануе гэтага нашчадка кубанскіх казакоў. І сапраўды, здаецца, за што яго шанаваш? Кандратавіч змагаўся з беларускай мовай, хацеў пасадзіць Янку Купалу з Якубам Коласам... Цяжка ўявіць нацыянальна сьведамую застоліцу, дзе гучалі б тосты за сьветлую памяць тав. Панамарэнкі.

А вось я, грэшны, гатовы выпіць за яго ня толькі келіх, але і цэлую пляшку. Бо, каб не Панцеляймон Кандратавіч, нашая мяжа з Расеяй праходзіла б цяпер за Вушачамі й Докшыцамі, а самі яны разам з Браславам, Глыбокім, Расонамі й Полацкам былі б гэтак званымі “іскони рускімі” гарадамі. Аднак у 1944-м тав. Панамарэнка занатурываўся і, скарыстаўшы аўтарытэт нядаўняга галоўнага партызанскага начальніка, ня даў “прырэзаць” Полацкую вобласць да Расейскае Федэрацыі, хоць адпаведная пастанова ляжала ўжо на сталі ў Сталіна.

Дзякуй вам, тав. Панамарэнка, што я пішу цяпер беларускія кнігі, а не камандую расейскім сьпецназам у Грозным ці Гудэрмэсе.

Дзякуй вам, Панцеляймон Кандратавіч, за шчасьлівае маленства. Дзякуй за мае бесклапотныя дзіцячыя мары пра тое, кім я буду, калі вырасту.

Сёньня аб тым, кім я марыў стаць, любяць пытацца на літаратурных сустрэчах мае юныя чытачы.

Цікава, што я, хоць і быў зусім малы, ужо дакладна ведаў, кім я стаць ні пры якіх умовах не пагаджуся.

Ніякая сіла ня змусіла б мяне зрабіцца сьледчым, бо сьледчым працаваў наш сусед-сібірак з сьмешным прозьвішчам Чаглей. У маім рашучым нежаданні рабіцца ягоным калегам адыгралі галоўную ролю не Чаглеевы п’янкі-гулянкі і не абвантаваныя маміны вярціні пад нашымі вокнамі. Прычынаю былі грыбы лісічкі, якія мама смажыла з цыбуляй, і якія наш сусед ніколі ня еў, сьцьвярджаючы, што ў іх у Сібіры гэткую смакату лічаць паганкамі, а збіраюць адно баравікі. Помсьцячы сібірскім дзікунам за нашыя лісічкі, я і паставіў на прафесіі сьледчага тлусты крыж.

Ні ў якім разе я не хацеў стаць і цырульнікам. Крыніцаю маёй непахіснасьці былі татавы аповяды пра франтавога сябра, які ўвесну 1945-га зайшоў у нейкім вугорскім мястэчку ў цырульнію і зьнік. Потым тата з армейскім патрулём знайшоў мёртвага сябра ў бакоўцы — над місай крыві і з перарэзаным ад вуха да вуха горлам. Гэты крываваы тазік, напэўна, яшчэ да татавых успамінаў адклаўся ў маёй геннай памяці, бо да пятага класу мяне не ўдавалася завезці ў цырульнію, і тата карнаў мае кудзеры каля кухоннае пліты ручной машынкаю. Потым у мяне ніколі не паўставала дылемы: насіць бараду або не, і я ні разу ў жыцьці так і ня зьведаў, што значыць пагаліцца ў цырульні.

Аднак найбольш зацята я не хацеў стаць кампазітарам. Я сказаў бы, што нават панічна баяўся такой будучыні. Рэч у тым, што наш мясцовы кампазітар паўставаў у размовах дарослых нязьменным пасьмешшчам. Прычыну гэткага стаўленьня я здолеў спасыцігнуць толькі значна пазьней, класе ў восьмым, калі гісторыю з кампазітарам ува ўсім ейным трагікамізме расказаў мне мой бацька. Тады я ўжо рабіўся ва ўласных

вачах дарослым, у сувязі з чым клікаў яго менавіта так — бацька, а ня тата. Бацька быў прадстаўніком суровай прафесіі — пракурорам, і наогул чалавекам жарсткаватым, але, на шчасце, з пачуццём гумару і талентам апавядальніка.

Дык вось, наш кампазітар у гады майго дзяцінства працаваў дырэктарам гарадской музычнай школы і круціў раман з афіцэрскаю жонкай. Месцам іх спатканьняў служыў дырэктарскі кабінет з дзяжурнай, як выказаўся бацька, канапай. Відаць, менавіта на ёй гаспадар і паставіў аднойчы сваёй абраньніцы казённую пячатку. Але не на якой-небудзь паперыне, а на тым месцы, дзе, далікатна кажучы, сьпіна губляе сваё горае найменьне, ператвараючыся ў больш спакусьлівую частку цела. Фіялетава адрэтак з надпісам «Полацкая музычная школа» атрымаўся відэавочна чытэльным. Інчай муж праштампаванай красуні не хапіў бы ўначы свой афіцэрскі пісталет, а неабачлівы каханак ня ўцёк бы ў Менск, каб урэшце сапраўды зрабіцца даволі вядомым кампазітарам. Кажуць, ён доўга пабойваўся выступаць перад публікай, сярод якой мог апынуцца афіцэр з пісталетам.

Ну а цяпер пра тое, кім мне стаць хацелася.

У чатыры гады маю малечую душу апанаваў намер зрабіцца вадалазам. Я мог дзень навывлёт круціцца на дзвінскім беразе каля людзей гэтай гераічнай прафесіі, намагаючыся звухнуць з месца іхнія цяжзныя боты або засоўваючы галаву ў шалом, каб паглядзець праз каламутнае шкло ілюмінатараў на неба з лёгкімі белымі аблокамі. Я ўяўляў, як стану дарослым і да гэтых ілюмінатараў будуць падплываць пад вадой самы і шчупакі. Мне мроілася, як я таксама буду адраніцы шукаць у Дзвіне тапельцаў, а тады расьцілаць на траве газэціну, ставіць на яе пляшку, жаваць зялёны хвост цыбулі, а потым сьпяваць улюбёную песню вадалазаў з пакуль што загадкавымі для мяне словамі: «Пара-па-бабам, пара-па-бабам...»

Але прысутнічаў у маіх мроях і, так бы мовіць, гістарычны нюанс. Апрача ўсяго іншага, я павінен быў знайсці на дзвінскім дне старажытны скарб. Адрозна ад тапельцаў гэты скарб мне шмат разоў сьніўся. Там, у сьне, я выцягваў на прыбрэжны жвір вялікую, падобную да бабулінага куфру, але аплеченую багавіннем жалезную скрыню, поўную залатых манетаў, караляў, кінжалаў, старажытных мячоў ды іншых неверагодна цікавых рэчаў, якія я любіў разглядаць у кнігах маёй мамы, што выкладала ў школе гісторыю.

Але неўзабаве ў мяне зьявілася новая мара — зрабіцца паталагаанатамам. Такую сьпецыяльнасьць, назву якой я, вядома, ня мог яшчэ нават вымавіць, меў наш новы малады сусед дзядзька Жэня. У яго з цёткай Таняй не было сваіх дзяцей, і дзядзька Жэня любіў гуляць са мной у «жаўнерыкаў» ды ў розныя іншыя дзіцячыя гульні. У суседзе мне было недаспадобы толькі адно: ён наадрэз адмаўляўся хоць раз узяць мяне з сабою на працу. Усё астатняе мне страшэнна падабалася, а заўсёды моцны пах адэкалону, які струменіў ад дзядзькі Жэні, міжволі наводзіў на думку, што там, дзе ён працуе, якраз духі ды адэкалоны і робяць.

Я сталаў, а разам з гэтым сталелі й мае мары. Аднайчы пасля нейкага фільму пра «нашых» і «немцаў» я прачнуўся з цвёрдым намерам стаць шпіёнам. Вядома, савецкім. Сумневы на гэты конт варухнуцца ў маёй душы толькі праз шмат гадоў, калі буду стаяць на зацішаным мастку цераз ручай на мяжы ўсходняга й заходняга сектараў Берліну, дзе дзьве сістэмы мянялі сваіх выкрытых агентаў.

А там, у дзяцінстве, у абладзе сваёй новай мары кожны дзень можна было прыдумляць сабе подзьвіг. То мяне скідвалі з самалёту над варожай Амерыкай, каб я ўкраў галоўны план атамнага ўдару па СССР. То я, глыбока заканыспіраваўшыся, уздымаў на змаганьне галодных і бяздомных заакіянскіх мурынаў...

Але незалежна ад віду майго гераічнага подзьвігу медалі й ордэны мне нязьменна ўручаў галоўны «наш» — Мікіта Хрушчоў. Дарослыя лялі яго за нейкую кукуру і за тое, што ў крамах няма хлеба. А я, наадварот, быў удзячны Хрушчову, бо ў чарзе каля хлебнае крамы нас, хлапчукоў, ухапалі ўгаворвалі пастаяць разам з

імі адразу некалькі цёткаў. Яны атрымлівалі лішні бохан, а мы — 200 грамаў нева-рагодна смачных падушчак або ірысак.

Тое лета, калі я марыў стаць савецкім шпіёнам і зарабляў у хлебных чэргах цукеркі, было апошнім летам перад школаю. У маім лёсе пачыналася новая эпоха.

Ну а на развітаны з самай бясхмарнай дашкольнаю парою жыцця магу вам сказаць, што калі ў дзяцінстве вы марылі стаць вадалазамі, паталагаанатамамі аль-бо шпіёнамі, у вас ёсць шанец зрабіцца беларускім літаратарам.

Як я біў чарніліцы аб сьцены роднае школы

Сьветлай зайздрасцю я зайздросчу тым, у каго ёсць дом, дзе ты прамовіў першае слова, навучыўся хадзіць пад стол, а ў адзін цудоўны ранак датупаў да ганку, бразнуўся з яго, але, не ўважаючы на страх і боль ад разбітых каленяў, папоўз на іх не назад, а наперад, — да весніцаў.

Там, дзе ўскрай здзічэлага саду стаяў наш скарбовы полацкі дом у атачэнні вярцінаў, касачоў, «царскіх кудзераў» ды іншых маміных кветак... Там, дзе на сьцежках я ведаў, здаецца, кожную травінку... Там, дзе два тыдні жыў у вялікай скрынцы мой заяц Коля — ня трусік, а самы сапраўдны малады заяц, якога злавіў у лесе і падараваў мне на сёмы дзень нараджэння старэйшы мамін брат дзядзька Восіп, які ня ведаў нічога дакладнага пра свой дзень нараджэння, а таму, каб не прапусціць яго, на ўсялякі выпадак, кожны дзень выпіваў... Там, дзе існаваў мой маленькі дзівосны дзіцячы сьвет, у якім я яшчэ быў неўміручым, цяпер стаіць прысадзісты бетонны кубік палацу культуры заводу шкловалакна.

Ужо некалькі дзесяцігоддзяў, — цэлае жыццё! — як няма на сьвеце ні бацькоў, ні бацькоўскага дому. Але, на вялікае шчасце, ацалеў стары будынак маёй роднае школы, да якога я, бываючы ў Полацку, і прыходжу, каб вярнуцца на хвалях памяці ў твае часы, калі на нашай утравелай вуліцы быў толькі адзін чорна-белы тэлевізар. Затое тады тут пасьвіліся козы, мы гулялі ў пікара і «калім-бам-ба», а суседзі, яшчэ ня зьехаўшы на гістарычную радзіму, цэлымі сем'ямі сядзелі ўвечары на лавачках і размаўлялі пераважна на ідыш.

Цікава, што каля старой двухпавярховай школьнае камяніцы мяне зазвычай апаноўваюць ня толькі настальгічныя ўспаміны, але і адно вельмі канкрэтнае жа-даньне. А менавіта: мне да сьвербу ў правай руцэ хочацца папусьціць у глухую бе-лую сьцяну роднае школы паўнюткай шклянкой або парцялянавай чарніліцай. Папусьціць зусім не з нянавісьцю, а, наадварот, з невыказнай любасьцю да школь-ных гадоў і нашых тагачасных завяздэнак, ужо забытых новымі пакаленьнямі.

Паводле аднае з іх у апошні дзень навучальнага году мы білі аб павернутую ў бок Дзвіны школьную сьцяну свае чарніліцы. Сьцяна з белай пакрысе ператваралася ў фіялетаваю, але нам здавалася, што яна зьзяе ўсімі фарбамі вясёлкі, бо напе-радзе было цэлае лета. Калі гэта чытаюць цяперашнія школьнікі, адразу папярэдж-ваю, што так рабіць ня трэба. Аднак, нават калі б вам заманулася, вы ўсё роўна ня здолелі б узяць з нас прыклад, бо пішаце шарыкавымі асадкамі або наагул — на кампутарах, а імі па школьнай сьцяне ня надта і папусьціш. А ў нас яшчэ былі старыя надзейныя чарніліцы...

Я сеў за школьную парту ў 1960 годзе. Да абяцанага Хрушчовым камунізму заставалася нейкіх дваццаць гадоў. На сталах у сталоўках ужо стаялі дармавыя хлеб, соль і гарчыца. Прыкладна тады ў Полацку — ведама ж, па шматлікіх просьбах бацькоў і ўсіх працоўных — зачынілі апошняю беларускую школу. Як мне памятаецца, ейных вучняў — відаць, каб канчаткова вырашыць праблему — недзе нават пастанавілі раскідаць па розных школах (ход, накітталт таго, які выкарыстоўвалі сённяшнія ўлады, спрабуючы зачыніць Беларускі гуманітарны ліцэй).

Аднойчы настаўніца заклапочана сказала, што заўтра ў нас зьявіцца новы ву-

чань Віця Скрыпкін. «Віця з беларускай школы, — хвалялася настаўніца, — яго трэба будзе падцягваць па ўсіх прадметах. Ён можа апусьціць усе нашы паказьнікі пасьпяховасьці».

Пасьля такога папярэджаньня Віця ўявіўся мне нейкім амаль што дэбілам, які, магчыма, нават ня будзе нас разумець, калі пачнем яго падцягваць. Але неўзабаве выявілася, што Віця — поўны выдатнік і ўсе класныя паказьнікі можа толькі ўзьняць. Мне хутка захацелася сядзець з ім за адною партай. Аднак я мусіў сядзець з троечнікам, які меў дакладна такія самыя, як у мяне, імя і прозьвішча. Таму да дошкі нас з першага класу выклікалі не на прозьвішча, як астатніх, а на імя ды імя па бацьку. «Адказваць пойдзе Уладзімір Аляксеевіч», — зазірнуўшы ў класны журнал, казаў настаўнік. Усё жыцьцё гэтая неўласьцівая для нашых продкаў форма выклікае ў маёй душы пратэст ня толькі з гістарычных прычынаў, але і таму, што, чуючы «Уладзімір Аляксеевіч» я ўнутрана сьціскаюся, міжволі рыхтуючыся выходзіць да дошкі ды адказваць нявывучаны ўрок.

Калі я займаўся ў другім класе, Хрушчоў у дакладзе на XXII зьездзе партыі, якая ў краіне была адна, гаварыў пра забойства тав. Кірава ды іншыя крываваыя справы Сталіна. Таго самага, які з ласкавай усмешкаю зазіраў з п'едэсталу ў вокны нашай 1-й полацкай сталінскай школы.

Я слухаў хрушчоўскі выступ праз радыё разам з матуляй і яшчэ не разумеў, чаму яна так страшэнна хвалюецца. Толькі праз пяць гадоў мама пакажа мне атрыманую ў той час даведку пра пасьмяротную рэабілітацыю свайго бацькі, а майго дзёда Максіма. Датуль мне казалі, нібыта дзед моцна хварэў і памёр. Памятаю, што ў даведцы мяне, васьмікласніка, найбольш уразілі дзьве рэчы: 10-тысячны наклад гэтай казённае паперыны з Вярхоўнага суду БССР і тое, што ў ёй не было ні слова нават казённага спачуваньня. Яшчэ праз трыццаць гадоў, ужо ў незалежнай Беларусі, калі мама будзе ў лепшым сьвеце, ейная сястра, а мая ўлюбёная цётка Воля атрымае на дадатак да той даведкі матэрыяльную кампенсацыю — грошы, якіх хоціць на колькі бутэлек гарэлкі для нанятых касцоў.

Аднак усё гэта здарылася праз цэлую вечнасьць пасля хрушчоўскага дакладу. А тады, у другім класе, я са сваімі сябрамі Васькам Бундзелем і Вовам Цымерманам вырашылі адпомсьціць Сталіну за невядомага нам тав. Кірава. Мы знайшлі мой «Буквар», выдралі адтуль партрэт Іосіфа Вісарыёнавіча і, выкалаўшы яму ржавым цьвіком вочы, спалілі партрэт найлепшага сябра савецкіх дзяцей на вогнішчы пад яблыняй-папяроўкаю. У тую восень бульдозер перакуліў ды кудысьці пацягнуў і нашага «школьнага» Сталіна.

Пусты п'едэстал на месцы і сёньня. Можа, недзе паблізу і сапраўды чакае ягоныя былы гаспадар, вяртаньне якога на ранейшае месца змрочна прадказваў адзін з полацкіх журналістаў.

Але мне, калі бываю тут, часам мроіцца зусім іншы помнік — рамантычны помнік майму першаму школьнаму каханьню...

Кнігі, як і дзеці, нараджаюцца ў пісьменьнікаў ад жанчын. Пакуль будзе на зямлі род чалавечы, каханьне застаецца наймагутнейшай крыніцаю натхненьня. Я ня быў выняткам з правілаў. Мае першыя творы таксама былі народжаныя каханьнем.

Адзін мой знаёмы літаратар і бард сьцьвярджае, што ўпершыню закахаўся ў дзіцячым садку, калі яшчэ сядзеў побач з сваёй абраньніцаю на гаршку. У параўнаньні з калегам я выглядаю хлопчыкам з запаволеным разьвіцьцём, бо ў мяне першае каханьне здарылася ў першым класе.

Маю *любову* клікалі Ірачкай. Яна сядзела на парце якраз перад мною і таму, выклікаючы ў памяці ейнае аблічча, я спачатку бачу худзенькую патыліцу з персікавым пушком, у якім забыгталася падобная да камарыка недаробленая радзімка. У сваю першую школьную зіму я часта хварэў, заставаўся дома, слухаў, як вые ў коміне вецер і марыў, каб хутчэй надышло лета і каб мая Ірачка патанула ў

Дзвіне. Не, я ня быў некрафілам. Я павінен быў пасьпець выцягнуць каханую на парослы гусінай лапкаю пляж і зрабіць ёй штучнае дыханьне — так, як было намалявана на плакатах каля выратавальнае станцыі.

Калі ў мроях я даходзіў да таго, як буду ўдзымваць са сваіх вуснаў у Іраччыны паветра, маё сэрца вырасла і пачынала блукаць па здзіўленым дзіцячым целе, адгукаючыся ў самых розных органах. У тых хвіліны мяне і апаноўвала нязвычайнае дзівоснае пачуцьцё, пра якое я яшчэ ня ведаў, што яно называецца натхненнем. Яно ўладна змушала мяне хапаць аловак і ліхаманкава занатоўваць на аркушах у касую лінейку радкі з прызнаньнямі ў каханьні — мае першыя паэтычныя творы, якія я гэтаксама ліхаманкава кідаў у грубку, калі чуў, як бразгаюць дзьверы і бацькі вяртаюцца з працы. Мне ўяўлялася, што вершы — гэта такія інтым, такая таямніца, што пра яе, апроч аўтара, дазволена ведаць хіба толькі агню.

У тым самым першым класе Іраччынага тату — афіцэра перавалі службыць кудысьці на Далёкі Усход, і замест ейнага персікавага пушку з радзімкаю ў мяне перад вачыма на пярэдняй парце ўзьнікла таўсматая патыліца двоечніка Лёні Тамашэвіча. Больш з Ірачкай мы ня бачыліся, але мне вельмі хочацца, каб яна ведала: дзякуючы ёй і пачаўся мой, калі не баяцца высокіх словаў, літаратурны шлях.

Як я зразумеў, што я — не савецкі хлопчык

Ёсьць на Шклоўшчыне прыдняпроўская вёска з надзвычай утульнаю, прынамсі для мяне, назваю — Капысіца. У ёй чуецца мне штосьці бясконца ласкавае, блізкае да калыскі, прапахлае сырадом...

Малая маціна радзіма квітнела пад сонцам калгаснага ладу за тры кіламетры ад тады яшчэ нікому невядомай Александрыі, чые жыхары гналі ня горшую ад капысіцкае самагонку і не падазравалі, што праз чвэрць стагоддзя адзін іхні землячок праславіцца на ўвесь сьвет.

У Капысіцу мяне штогод адвозілі на цэлае лета да бабулі Аўгіньні, удавы майго расстралянага ў трыццатых гады дзёда Максіма. Родная бабуліна сястра баба Грыпіна была сапраўднай вядзьмаркай — чытала таўшчэзную старую кнігу пад назовам «Чорная магія», умела спыняць кроў, лекавала людзей і свойскую худобу зёлкамі.

Адрозна ад сястры, бабуля Аўгінья не сядзела сем гадоў — ад званка да званка — у сталінскіх лагерах за знахарства, не чытала вядзьмарскіх кнігаў, бо была непісьменная, але таксама несумнеўна мела стасункі з загадкавымі, хоць наогул прыязнымі да чалавечага роду сіламі. Яна зашэптвала зубы, выводзіла мышэй і «каціную драпу», без усякіх тэлефонаў заўсёды дакладна ведала, калі прыедзе мама... Бабуля вучыла ня спаць, калі сядзе сонца, бо можна заснуць з ім разам і ўжо не прагнуцца. Яна казалася, што нельга глядзецца апоўначы ў люстэрка, каб не растаць у ім бяз сьледу. З дзіцячых гадоў я памятаю, што «нельга любіцца з дзеўкамі ў жыцце і ў красках», бо колькі каласоў зломіш, столькі людзей ад голаду сканае, а колькі красак зьявляе — столькі дзяцей на сьвет не народзіцца. Спадзяюся, што нейкая частка тых чарадзейных здольнасьцяў перайшла ў спадчыну да мяне, бо і цяпер, праз сорак гадоў пасья таго, як бабуліна душа адляцела ў Вечнасьць, я па-ранейшаму адчуваю яе таемную сілу й дапамогу.

Аднак я згадваю матуліну маму добрым словам ня толькі за гэта. Дзякуючы бабулі Аўгіньні я зразумеў, што я — не савецкі хлопчык.

Бабуля часта апавядала мне, малому, дзіўныя рэчы. Напрыклад, пра тое, які добры быў да людзей пан, у якога яна служыла ў маладосьці пакаёўкай. Найбольш мне падабалася гісторыя аб тым, як пан купіў сабе аўтамабіль і першы раз вяртаючыся на ім з Воршы, сустрэў вясцоўца, што ехаў насустрач на кані. Ubачыўшы жалезнае страшыдла, якое страшна вуркатала й пускала клубы дыму, конь памёр ад разрыву сэрца. Пан вылез з машыны і адлічыў селяніну-бедаку грошы на двух коней.

Пан меў мянушку — Брынка, і ў ёй прысутнічала нешта прызна-чалавечае, чаго ня скажаш пра мянушкі першых старшыняў тамтэйшага калгасу — Раўло і Галасрака, якіх бабуля гідліва называла пустадомкамі.

Ейныя згадкі пра вайну таксама не вылучаліся артадаксальнасьцю. Нічога добрага бабуля не магла ўспомніць пра мясцовых партызанаў, якіх у вёсцы баяліся ня меней за немцаў. Адны не давалі спакою ўдзень, другія — уначы. У гарнізоне служыў немец Пауль, які добра гаварыў па-расейску і папярэджаў вяскоўцаў, калі будуць забіраць каровы або вывозіць на працу моладзь. Таму, калі астатнія акупанты ўвечары пілі па хатах шнапс, Пауль, не баючыся, хадзіў на вячоркі і танцаваў там з маёй будучай мамай. З лесу на вячоркі прыходзілі партызаны. Яны таксама танцавалі, курылі з Паулем на ганку і атрымлівалі ад яго патрэбныя звесткі. Але аднаго разу яны, як быццам бачылі Пауля ўпершыню, вывелі яго на двор і проста за хатаю застрэлілі...

Бабуліны аповяды зусім не вязаліся з тым, што казалі ў школе, або з тым, што я чуў з радыё. Але я — з лёгкім халадком дзіцячага страху — чамусьці разумеў, што павінен больш верыць бабулі. Пагатоў, аднойчы атрымаў бяспрэчнае пацверджаньне таго, што радыё кажа няпраўду. Да гэтага адкрыцця зноў прычынілася бабуля Аўгінья.

Ейная хата была ў вёсцы канцавой. Далей на ўзгорку стаяў калгасны кароўнік, а каля яго вісеў на слупе радыёрэпрадуктар. А шостаі гадзіне раніцы ён прачынаўся й хрыпатым, быццам з перапою, голасам заводзіў:

Союз нерушимый республик свободных
Сплотила навеки великая Русь...

Аднаго разу рэпрадуктар сказаў фразу, якая чамусьці зьбянтэжыла мой дзіцячы розум, засеўшы ў ім вярэдлівай стрэмкаю.

«Кожны савецкі чалавек, — данеслася з радыёэфіру, — ведае імёны Талстога і Горкага».

Увечары я наважыўся на невялікі, так бы мовіць, сацыялагічны экспэрымент і запытаўся ў бабулі, ці ведае яна, хто такі Талстой. «Быў чалавек таўсты, во яму такое мяно й далі», — пачуў я ў адказ і ўжо без асаблівае надзеі запытаўся, хто такі Горкі. «А во кажучь, горкі, як рэдзька. Або яшчэ — як хрэн, горкі», — растлумачыла мне бабуля.

Атрымлівалася адно з двух: або матуліна мама не савецкі чалавек, або радыё кажа няпраўду. «А ты, бабуля, савецкі чалавек?» — на ўсялякі выпадак пацікавіўся я. «Як усе, так і я, — адказала бабуля. — І галадавала, і палачкі ў калгасе за працадні палучала».

Адсюль вынікала страшная выснова, якою я тады палічыў за лепшае ні з кім не дзяліцца: нашае радыё хлусіць. Але адначасова гэта азначала і іншае. Ня верачы савецкаму радыё, я сам рабіўся чалавекам не зусім савецкім.

Яшчэ больш несавецкім я зрабіўся, калі адмовіўся стаць чырвоным сьледапытам.

Як зараз памятаю: у класе выключанае сьвятло, на настаўніцкім стале гарыць сьвечка, а каля яе ляжыць аркушык паперы, з якога я павінен прачытаць тэкст прысягі. Класная кіраўнічка працягвае мне лязо. Яго трэба сьпярыша прадзінфікаваць у полымі сьвечкі, затым чыркнуць сабе па пальцы й распысацца крывёю. Кплівыя позіркы аднакласьнікаў і спалоханья — аднакласьніцаў робяцца нясьцёрпымі. «Не!» — крычу я і, дзьмухнуўшы на сьвечку, выбягаю ў школьны калідор.

Так сарвалася маё ўрачыстае ўступленьне ў чырвоныя сьледапыты. Я думаю, што віною была ня толькі боязь крыві. Мне ішоў пятнаццаты год, і я ўжо мог зьвязаць некаторыя факты ў ня надта бясспечных сілагізмы.

Я яшчэ, безумоўна, не дарос да таго, каб казаць класнай кіраўніцы, што вайна савецкай улады з уласным народам была больш страшнай за вайну з гітлераўцамі, а разьвітаньне з жыцьцём у Курапатах або ў нашых полацкіх курапатах — Бельчыцах, было нашмат больш жудасным за гераічную сьмерць пад Сталінградам ці ў

операцыі «Багратыён». Ні пра Курапаты, ні пра Бельчыцы я тады проста ня ведаў. Але я ўжо ведаў, што я — унук пасьмяротна рэабілітаванага дзеда Максіма і ад бацькі чуў, што сталінскія гэтак званыя «перагібы» адзеньваліся (тады) у дзясяткі тысяч жыцьцяў. Аднаго разу на ўгаворы класнай усё ж (няхай і бяскроўна, без ляза й свечкі) уступіць у чырвоныя сьледапыты я прапанаваў ёй зьбіраць зьвесткі ня толькі пра герояў Вялікай Айчыннай, але і пра такіх, як мой дзед. «Ты — не савецкі чалавек», — вынесла мне прысуд класная кіраўнічка.

Шчыра кажучы, ня вельмі я з гэтае прычыны і засумаваў. Прынамсі, я быў не самотны. Пячатка несавецкіх людзей ужо стаяла на маіх таварышах па школе Вінцэсю (тады яшчэ Віктару) Мудрову, Валерыю Шлыкаву і Анатолю Рыбікаву па мянушцы Рыба. Яны насілі бітлоўскія фрызурны, слухалі шкодныя заходнія запісы і нават пасыпалі музычныя заяўкі на варожыя радыёгаласы. Праз колькі гадоў я разам з гэтымі хлопцамі буду праходзіць па справе нацыяналістычнага самвыдату.

Але тады мы, хоць ужо былі прызнаныя несавецкімі людзьмі, толькі дарасталі да разуменьня таго, што нашая радзіма — не савецкая імперыя, а — Беларусь.

Я наогул не магу прыгадаць у сваім полацкім дзяцінстве чаго-небудзь беларускага, апроч аднаго выкладзенага цэглаю на аблезлым фасадзе і доўгі час абсалютна незразумелага мне слова «Лазыня» яшчэ з дарэформавым мяккім знакам. Беларускаю мову ў маім класе з 40 вучняў вывучалі ўсяго 8, астатнія ж у гэты час мусілі рабіць у тым самым кабінэце хатнія заданьні. Можашце сабе ўявіць, што гэта былі за ўрокі. Маёй найлепшай настаўніцаю мовы была і застанецца непісьменная бабуля. Але, каб закладзенае самой генетыкаю й захаванае бабуляю Аўгіньяню беларускае зерне прарасло й дало ўсходы, патрэбны быў нейкі вонкавы штуршок.

Такая падзея здарылася, калі я вучыўся ў дзясятым класе, і ў наш горад прыехалі на гастролі «Песьняры», якія тады яшчэ называліся «Лявонамі». Я ўжо слухаў «Beatles» і «Rolling Stones» і перад канцэртамі быў настроены досыць скептычна. Дый сам канцэрт апынуўся пад пагрозаю. Бацька, які дзякуючы сваёй пракурорскай пасадазе быў у курсе ўсіх гарадзкіх навінаў, раскажаў, што сакратар гаркаму партыі па ідэалогіі выставіў «Лявонам» ультыматум: альбо зарослыя пад «бітлоў» «дзікабразы» ідуць у цырульню і прыводзяць сябе ў парадак, альбо канцэрт адмяняецца.

На маё велізарнае шчасьце, Уладзімір Мулявін выбраў цырульню.

Некалькі тыдняў пасля канцэрту я напяваў «Александрыну» і адчуваў, як ува мне прачынаецца зусім іншая істота.

Мне вельмі горка, што я так і не паспеў раскажаць Мулявіну аб тым, як менавіта «Песьняры» далучылі мяне да таго, што называюць нацыянальным космасам.

Як на гістфаку БДУ я вывучаў шкодніцкую дзейнасьць сьвятой Еўфрасіньні

Той, хто нарадзіўся ў Полацку, ведае: дзяцінства полацкага хлапчука немагчыма ўявіць бяз пошукаў старажытных скарбаў і без рызыкаўных экспедыцыяў у сярэднявечныя сутарэньні, што некалі натхнілі Вацлава Ластоўскага на ягоную славетную гістарычна-фантастычную аповесьць «Лабірынты». У няпоўныя сем гадоў я, узброіўшыся свечкай і клубком бабуліных нітак, таксама выправіўся на пошукі лёхаў, якія ў часы вялікага князя і караля Сьцяпана Батуры злучалі гарадскія манастыры й храмы і якія яшчэ, магчыма, падаруюць нашым археолагам сенсацыйныя адкрыцьці.

Адзін літаратуразнаўца напісаў, што якраз полацкія лабірынты і прывялі мяне на гістарычны факультэт БДУ. Збольшага з такім сьцьверджаньнем можна пагадзіцца. Але была, мне здаецца, у выбары менавіта гэтага факультэту і прычына вельмі нават канкрэтная. Рэч у тым, што ў маім жыцьці была падзея, у выніку якой гісторыя ня ў нейкім там абстрактным, а ў самым непасрэдным сэнсе гэтых словаў увайшла ў маю кроў і плоць...

Кожную суботу я меў заповітную гадзіну, калі, вярнуўшыся са школы, раскладаў на мамінай нажнай швачнай машынцы, пры якой рабіў урокі, сваю нумізматычную калекцыю. Яна была невялікая, але надвычай мне дарагая, бо ўсе манеты я знайшоў сам — найперш з дапамогаю Дзевіны, што пасля кожнае паводкі дзенебудзь каля Сафійкі або Богаяўленскага сабору пакідала мне прывітаньне з прамінулых стагоддзяў. Упрыгожаньнем калекцыі была манета Вялікага Княства Літоўскага з выяваю князя Жыгімонта Аўгуста на аверсе і «Пагоняю» на рэверсе. У тыя гады я анічога ня ведаў ні пра Вялікае Княства, ні пра знакамітага манарха і наш старажытны герб. Сваю манету па памяці і нумізматычных даведніках я ідэнтыфікую значна пазней. А тады мне проста падабаўся выразна выбіты ганарлівы профіль сярэднявечнага валадара, а яшчэ больш падабаўся конны рыцар з ваяўніча ўзнятым над галавою мячом.

І вось аднойчы, дастаўшы пушачку з манетамі, я з жахам убачыў, што самая ўлюбёная з іх зьнікла...

Пасля мора пралітых сьлёзаў высветлілася, што, сам таго ня ведаючы, я гэтую манету... — уявіце сабе — зьёў.

Рэч у тым, што я ніколі ня быў узорна-паказальным хлопчыкам. Лазіў, грэшны, па чужых садах, дзе на такіх самых яблынях яблыкi расьлі чамусьці нязьмерна смачнейшыя, чым у нашым уласным садзе. Яшчэ больш грэшны, лазіў па полацкіх храмах, якія тады стаялі ў занядбанні. І вось дастаткова было мне грымнуцца нават не з вялікай высачыні, а проста з яблыні ці грушы, як я імгненна ламаў сабе то правую, то левую руку і потым месяц хадзіў у гіпсе. Здаралася гэта ня меней за дзесьць разоў, таму няма нічога дзіўнага, што калі мы з сябрамі гулялі ў індзейцаў, я меў мянушку «брат Касьцяная Рука».

Бясконцыя пераломы (пагатоў, з дзвюх рук я прымудраўся ламаць пераважна правую) давалі мне ў школе пэўныя перавагі. Да прыкладу, я не пісаў дыктовак і кантрольных работаў, і за шмат чвэрцяў атэстоўваўся толькі на падставе вусных адказаў. Аднак мае бясконца закутыя ў гіпс рукі ўрэшце вывелі з цяргеньня тату. З уласьцівай сваёй пракурорскай пасадзе суровасьцю ён паабяцаў, што хутка мяне вылекуе, і пачаў карміць перад сном нейкім нясмачным парашком.

Так прамінуў тыдзень, і ў суботу выявілася, што маю нумізматычную калекцыю напаткала жудасная страта. Як ні дзіўна, зьнікненьне манеты было непарыўна звязанае з працэсам лекаваньня.

Адзін славуты полацкі доктар, выслушаўшы тату, сказаў, што ў мяне крохкія костачкі, бо ў арганізме бракуе медзі. Тата ўзяў напільнік, выбраў манету і зрабіў мне лекі.

Пасля таго я, дзякаваць Богу, больш нічога сабе не ламаў. Магчыма, мне дапамагла медзь, але, напэўна, ня менш за яе дапамог і Жыгімонт Аўгуст, што, як сьведчаць гістарычныя крыніцы, быў ня толькі здатным палітыкам, але і амаль непераможным рыцарам ды таленавітым каханкам. А яшчэ больш мне, напэўна, дапамагла «Пагоня», якую я таксама зьёў разам з манетаю. Але ў кожным разе гісторыя ў выніку той дзіцячай прыгоды сапраўды ўвайшла ў маю кроў і плоць, безумоўна паўплываўшы на намер, скончыўшы школу, паступаць вучыцца не куды-небудзь, а менавіта на гістарычны факультэт.

Найбольш засмучаны быў з гэтае прычыны бацька, які марыў, што я зраблю кар’еру вайсковага хірурга. Каб атрымаць для мяне накіраваньне ў ваенна-медычную акадэмію, ён выпіў з гарадскім ваенкамам не адну пляшку, а магчыма, нават не адну скрынку каньяку.

Суцешыць бацьку я змог толькі тым, што, прынамсі, палову шляхетнага напою выпіў усё ж не ваенком, а ён сам.

Такім чынам у 1970-м я атрымаў заліковую кніжку студэнта гістфаку Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту, у якім на той час анічога беларускага, апроч назвы,

ужо не заставалася. Часы, калі нацыянальную гісторыю выкладалі тут па-беларуску, уяўляліся нам амаль гэтакімі ж міфалагічнымі, як часы Тэзея і Мінатаўра.

Курс лекцыяў з гісторыі Беларусі чытаў прафесар Лаўрэн Абэцэдарскі, які загадваў адпаведнай кафедрай, а таксама быў у сваёй галіне кансультантам ЦК КПБ. Ад прысуду гэтага чалавека, які, дарэчы, зьявіўся на факультэце ў 1937 годзе, у разгар сталінскіх рэпрэсіяў, залежаў лёс ня толькі навуковых манаграфіяў, але і мастацкіх твораў на гістарычную тэму. Значна пазней наш выбітны гісторык Мікола Улашчык апавядаў мне, як ён, працуючы пасля трох гулагаўскіх тэрмінаў у Маскве, душою рваўся ў Беларусь. У акадэмічным Інстытуце гісторыі раз-пораз адкрываліся вакансіі, але імкненьне Улашчыка вярнуцца на Бацькаўшчыну нязьменна сутыкалася з захадамі Лаўрэна Абэцэдарскага. Пераможцам заўсёды заставаўся адыёзны прафесар. «Памятай, Мікола, — задаволена казаў ён Улашчыку пад час сустрэчаў дзе-небудзь на навуковай канферэнцыі, — дасье на цябе ляжыць у маім сейфе».

Пра тое, як мы, студэнты, здавалі Абэцэдарскаму экзамены й залікі, можна было б напісаць трагікамедыю. Ад кагосьці прафесар вымагаў замест адказу прасьпяваць «Інтэрнацыянал». У перапалоханых дзяўчат любіў высвятляць, якую руку ўзняў Ленін на помніку, што стаяў на пляцы імя правадэра працоўных, куды якраз выходзілі вокны нашага факультэту. «Думай, дзяўчынка, думай, абдымаючы ледзь жывую ад страху студэнтку за плечукі, унікліва паўтараў прафесар. — Ад гэтага залежыць твой лёс». Нарэшце дзяўчо наважвалася сказаць, што Ільіч узняў правую руку. «Думай лепей!» — роў прафесар. «Ой, выбачайце, левую!». І тады ў аўдыторыі гучаў вусьцішны сьмех, і Абэцэдарскі падводзіў гаротніцу да вакна, за якім Ленін абедзьвюма рукамі абапіраўся на нешта накіштат трыбуны, што часам здавалася мне шыбеніцай.

Але мы, напэўна, усё б даравалі прафесару Абэцэдарскаму, каб на ягоных лекцыях было цікава, каб там адкрывалася нам гісторыя нашай зямлі, каб у гэтай гісторыі былі героі, партрэты якіх хацелася б павесіць у сябе над інтэрнацкім ложкам...

Не, самым «цікавым» на занятках і экзаменах былі менавіта прафесары, далікатна кажучы, выбрыкі, якія вельмі часта зьневажалі чалавечую і нацыянальную годнасьць студэнта. (Дастаткова сказаць, што спроба адказаць па-беларуску аўтаматычна прыводзіла да зьніжэньня адзнакі ў лепшым разе на бал. «Вы хочце сказаць, што знаеце беларускі язык?» — пагрозьліва падымаў бровы прафесар і нічога добрага гэта ніколі не абяцала.

Ну а каб вы ўявілі ўзровень выкладаньня нашай галоўнай дысцыпліны — нацыянальнай гісторыі — я працую толькі адзін запіс у сваім зялёным агульным сшытку-кансьпекце за 1973 год. Там услед за словамі прафесара мая рука вывела блюзьнерскія радкі: «Ефросинья Полоцкая была церковной мракобеской, которая курила опиум для народа».

«Гісторыя Беларусі» гэтак званага дакастрычніцкага перыяду, якую мы вывучалі, грунтавалася на створаных расейскай гістарыяграфіяй міфах пра адзіную старажытнарускую народнасьць, пра заваёву нашых земляў спачатку літоўцамі, а потым палякамі, пра адсутнасьць у нашых продкаў уласнай дзяржаўнасьці... У той шэраі і ўбогай гісторыі, зацьверджанай у Маскве (куды тады вазілі на подпіс нават рэцэпты беларускіх тартоў), дзейнічалі безаблічныя «народныя масы», якія амаль што з першабытных часоў цягам стагодзьдзяў мелі ўсяго два клопаты — змагацца з праклятымі эксплуатаатарамі ды імкнуцца да ўзьяднаньня з братнім расейскім народам...

Сапраўднае мінулае Радзімы мы пачыналі адкрываць для сябе дзякуючы кнігам Уладзімера Караткевіча, што якраз тады прыйшлі да чытача. Яны сталіся вакном ў сьвет зусім іншай гісторыі, той, якой можна было ганарыцца. Але пра гэта крыху пазьней.

Ніякай асаблівай удзячнасьці не знаходжу я ў сваёй душы ня толькі да Абэцэдарскага, але і да іншых універсітэцкіх выкладчыкаў. Прафесар, што чытаў гісторыю старажытных Грэцыі і Рыму, запомніўся замілаваньнем, з якім гартаў на іспытах кансьпекты дзвюх сваіх манаграфіяў, якія пажадана было кансьпектаваць ка-

ліграфічным почыркам ды аздабляць кветачкамі. Жонка аднаго народнага пісьменьніка Ядзьвіга Паўлаўна, якая выкладала гісторыю СССР, ацалела ў памяці толькі дзякуючы свайму дасьціпнаму адказу на нечаканае пытаньне майго аднакурсніка. Той пацікавіўся, чые партрэты пачапілі перад кастрычніцкай дэманстрацыяй на ДOME Ураду. Зірнуўшы на абліччы членаў Палітбюро пісьменьнікава жонка адрэзала: «Гэта ня мой перыяд!».

Але ніхто з нашых выкладчыкаў аніколі нават шэпцікам, з аглядаю не павіншаваў нас 25 сакавіка з Днём Волі. Ніхто ані слова ні на лекцыях, ні на семінарскіх занятках не сказаў пра нашу гістарычную сімволіку... Няўжо ўсё гэта было сьцэртае і з іхняй сьвядомасьці?..

Я ня маю аніякіх падставаў быць удзячным сваёй alma mater за атрыманьня веды. Але я ўдзячны ўніверсітэцкім гадам за тое, што ўбачыў тады бездань беларускага гістарычнага бяспамяцтва.

Аднойчы на студэнцкай вечарынцы сярод іншых забаваў нехта прапанаваў і такую: бяз роздуму за хвіліну напісаць імёны дзесяці гістарычных асобаў. Гэты, сучаснай мовай кажучы, тэст скончыўся гамерычным рогатам, бо найчасьцей у адказах сустракаліся экзатычныя імёны сярэднявечных японскіх уладароў-сёгунаў. У маім адказе таксама прысутнічалі далёкія заморскія Мінамота Іарытома, Такугава Іэясу ды іхнія суйчыньнікі. Прычына была ў тым, што ўсе мы захапляліся таленавітымі лекцыямі выкладчыка гісторыі Японіі ды Кітаю, на якія, адрозна ад лекцыяў з гісторыі Беларусі, збіраліся нават «радыёфізікі» і «прыкладныя матыматыкі».

Але ніхто з нас, будучых выпускнікоў гістфаку БДУ, не згадаў аніводнай выдатнай асобы з гісторыі Беларусі...

Менавіта тады я перажыў тое, што называюць «момантам ісьціны». Я пачаў разумець, што з народам, пазбаўленым памяці, можна рабіць любыя, самыя злачынныя экспэрымэнты і ўрэшце, ператварыўшы гэты народ у насельніцтва, пазбавіць яго гістарычнае перспектывы.

Неўзабаве надышоў той дзень, калі я сказаў сабе, што як палачанін з нараджэньня, як гісторык паводле адукацыі і літаратар паводле схільнасьцяў я мушу заняцца гістарычнымі сюжэтамі. А раптам муза Клію паблажліва ўсьміхнецца мне і пагодзіцца папазіраваць?..

Мне верылася ў лепшае, бо ў маёй кароткай літаратурнай біяграфіі ўжо адбыліся дэбютныя публікацыі ў студэнцкім самвыдаце, за якія я атрымаў першы «ганарар» у выглядзе «прафілактычных гутарак» з літаратуразнаўцамі ў цывільным. Гэта было першае прызнаньне, і яно не палохала, а абнадзейвала.

Як я езьдзіў па лeнінскіх мясьцінах у будатрады

Маё студэнцтва, якое прыпала на 70-я гады мінулага стагоддзя, немагчыма ўявіць бяз летніх паездак у будаўнічыя атрады. Тагачасная моладзевая прэса часам называла іх «школай жыцьця», і ў журналісцкім штампце была свая праўда. Прынамсі, для такіх юнакоў, як я, не расьпешчаных ні вялікімі бацькоўскімі грашыма на кішанёвыя расходы, ні магчымасьцю падарожнічаць — зноў жа на бацькоўскія заробкі — па славурых турыстычных мясьцінах неабсяжнай савецкай імперыі.

Мне будатрад дазваляў ня толькі атрымаць больш-менш прыстойныя грошы — да прыкладу, 1000 руб. або, як тады казалі, «кавалак» (гэта пры студэнцкай стыпендыі ў 30 руб.) Дзякуючы тым двум летнім месяцам, я адкрываў для сябе рэчаіснасьць, што мела вельмі мала агульнага з той, якую імкнулася стварыць дзяржаўная ідэалагічная машына.

Мы, студэнты гістарычнага факультэту, былі ў гэтым сэнсе крыху абдзеленыя лёсам, бо адрозна ад іншых, маглі апрацуць будатрадаўскую форму ўсяго два леты: пасля першага курсу праходзілі археалагічную практыку, а пасля чацьвертага — здабывалі лейтэнанцкую зорачку на вайсковых зборах. Але два леты былі нашыя, і

я здолеў выкарыстаць іх напоўніцу, папрацаваўшы ў складзе атраду з гучнай назваю «Victoria» на ўдарных будоўлях Казахстанаў і Сібіры.

Будаўніцтва арашальнага каналу ў казахскім стэпе засталася ў памяці з моцным адценьнем экзатычнасці. Вярблюды і сайгакі, сьмешныя тушканчыкі, гэтыя дробныя савецкія кенгуру, і тлустыя сусьлікі, якіх, утушаных з бульбаю, давялося пакаштаваць на гасьцінах у тамтэйшага беларуса. Двухметровыя асятры з успоратымі чэравамі, якіх браканьеры кідалі на беразе ракі Урал, забраўшы адно ікру, што хавалі ў бензабаках сваіх машынаў. Наш прыблудны сабака Алкаш, які раптам кудысьці прапаў, а потым высветлілася, што наняты намі кухар-карэец зрабіў з яго гуляш (цалкам, дарэчы, у кулінарных градыцыях свайго народу).

З таго лета ўзгадваюцца чамусьці пераважна рэчы забавныя ды вясёлыя. Як скажам, урачысты агляд усіх студэнцкіх будатрадаў у абласным Уральску, калі да нас прыбіўся дабрахвотным кансультантам малады казах. Пад ягоным чутым кіраўніцтвам мы хуценька развучылі дэвіз на казахскай мове, што павінна было забясьпечыць нам 1-е месца і 100 рублёў прэміі.

Прадчуваючы яе, прэмію, наш камандзір выплаціў дабрадзею 10-рублёвы ганарар, і мы, паўтараючы дэвіз на незнаёмай мове, засталіся чакаць абласнога камсамольскага начальства. Трэба прызнацца, што мяне ў вывучаным намі тузіне словаў ад самага пачатку бянтэжыла адно, што вельмі нагадвала слова «ішак». Неўзабаве высветлілася, што якраз яно было адзінай цэнзурнай, так бы мовіць, лексічнай адзінкаю з усяго, што мы бадзёра пракрычалі ў твар сакратарам братняга казахстанскага камсамолу...

Жыве з таго даўняга лета і ўзьнёслы ўспамін пра вяртаньне дадому, чаканьне першых беларускіх назваў, першага надпісу «Сьцеражыся цягніка» на чыгуначным пераездзе. А найперш — як глыток шчасьця — памятаецца дарога з Менску ў мой Полацк — па лагойскіх пагорках і лепельскіх лясах, праз родны зялёны сьвет, які пасяля выпаленага сонцам шаравата-жоўтага казахскага стэпу здаваўся сапраўдным Эдэмам.

Гэта было маё першае вяртаньне здалёк у Беларусь, у тую ўнікальную краіну, што, як я потым зразумеў, мае ўласьцівасьць набываць рэальныя абрысы й межы якраз тады, калі надоўга пакінеш яе, і якая пачынае расплывацца, зьнікаць, быццам *fata morgana*, калі ты ўрэшце вернешся і пачуеш ад суайчынніка звыклае «Здрасьце».

У параўнаньні з ахутанымі амаль карнавальнай смугою згадкамі казахстанскага лета мой сібірска будатрад падараваў знаёмства ці, дакладней, сутыкненьне з бязлітасна жорсткім, часам проста нялюдскім сьветам.

Дарэчы, гэтак таямнічае слова «Сібір» упершыню патрапіла ў маю сьвядомасьць у далёкім дзяцінстве, калі да нашых полацкіх суседзяў прыехаў з таго Сібіру сваяк. У наваколлі вакзалу, на пераходзе праз чыгуначную каляіну, яму трапілася на вока папярэджаньне «Сьцеражыся цягніка», такое самае, што потым грэла душу мне, студэнту, па дарозе дадому. Але сібірак зрэгаваў зусім іначай: схпіўшы ў рукі валізы, ён ужо баяўся паставіць іх на дол, адчуваючы сябе ў атачэньні драпежнай зграі беларускіх зладзюганаў-цягнікоў, гатовых імгненна прыставіць яго наму багажу ногі. (Вось і вер кіраўніку нашай дзяржавы, які не стамляецца паўтараць, што расеец заўсёды зразумее беларуса без перакладу.)

Аднак перанясуся на хвалях памяці ў той чэрвень, калі я сустрэўся з Сібіру твар у твар. Гэтая сустрэча пахне ня кедровай смалой-жывіцаю, а гарачай чалавечай юшкай. На томскім вакзале я стаўся сьведкам вусьцішняй бойкі ў бітма набітай білетнай зале. Ніякай чаргі да вакенца касы не існавала. З розных бакоў туды цягнуліся рукі з грашыма, якія адпыхвалі адна адну, і касірка, па сутнасьці, сядзела бяз справы, гартаючы кніжку. Калі аднаму са змагароў за білеты нарэшце пашчасціла торкнуць касірцы жмуток рублёвак, ён заместа квітка атрымаў ад нешанцоўнага канкурэнта ўдар пудовым кулаком у твар і, абліўшыся крывёю, страціў прытомнасьць. Жанчыны завяршчалі. Мужчынская палова пасажыраў узялася заўзята мясіць су-

седзяў, немаведама як вызначаючы, хто свой, а магчыма, зусім і не зважаючы на такую дробязь.

Я прабіваўся да выратавальных дзэвярэй, востра прагнучы вярнуцца назад, у Менск і Полацак, напэўна, упершыню у жыцці разумеючы, што значыць адбіцца ў чужым далёкім краі ад сваіх.

Рэч у тым, што ў тое лета я пахаваў бацьку і даганяў свой будатрад адзін. У цягніку пад Казанню ў мяне скралі ўначы ўвесь запас харчу, але злодзеі, відаць, былі прававернымі мусульманамі, бо пакінулі дзеве мае пляшкі «Зьверабою». Заплаціўшы імі лёгкаму мясцовых томскіх авіялініяў, я і прыбыў на дабітым «кукурузьніку» ў сталіцу Верхнякецкага раёну пасёлак Белы Яр. Прыбыў ня без прыгодаў, бо пасажыры дамаўляліся з экіпажам і самалёткік, палохаючы таежную зьверыну, колькі разоў прыямляўся на аселіцах і галявінах, аднойчы ледзьве разьмінуўшыся з нейкай лесьнічоўкаю. У дадатак да ўсяго адразу пасыля ўзьлёту адважныя авіятары адкаркавалі мой «Зьверабой» не адыходзячы ад штурвалу.

Увечары я ўжо абдымаўся з сябрамі, намагаўся затаптаць у страўнік сваю порцыю сьлізкіх гумовых макаронаў і дзяліўся крывёю з сібірскай камарэчаю, пасыля якой усё жыццё нават самыя лютыя беларускія камары ўяўляюцца мне істотамі бязмежна роднымі і амаль пшчотнымі.

«Колькі спраў цудоўных намі здзейсьніцца!» — было напісана на кумачовым транспаранце, што вісеў паміж дзвюма лістоўніцамі каля нашай сталойкі.

Спачатку мы здэжэйсьнялі гэтыя справы на будаўніцтве цагельні разам з зэкамі з мясцовай «зоны» і вольнымі пасяленцамі, або папросту «хімікамі».

Зэкі былі падканвойныя, а з «хімікамі» можна было без цырымоняў перакурьць, а то й выцадзіць пляшку партвейну невядомай на Бацькаўшчыне маркі «777» нібыта дагестанскага разьліву.

Тады я пазнаёміўся з дацэнтам Ленінградскай акадэміі мастацтваў (яго ўсе звалі Рэпіным), які дацягваў тэрмін за небескарысьлівую дапамогу будучым савецкім жывапісцам у выкананьні дыпломных працаў.

Яшчэ больш цікавым атрымалася знаёмства з двума сьціхмянымі братамі-блізнятамі, што мелі агульную мянушку — Зваршчыкі. Недзе пад Цюменьню яны пасадзілі ў трубаправод і акуратна заварылі свайго начальніка ўчастку. Уперад галавой ён, разважаючы над праблемай справядлівага закрыцьця нарадаў, мог паўзыці да самай еўрапейскай часткі СССР, а ўперад нагамі — усяго нейкіх кіламетраў 20...

Але праз некалькі дзён Белы Яр ужо здаваўся мне санаторыем, бо нашу брыгаду перакінулі ў таежны пасёлак Ягаднае. Усё ягонае жыхарства падзялялася на тры вялікія катэгорыі: супрацоўнікі сьпецкамендатуры, былыя зэкі, што атабарыліся тут пасыля «хіміі», і «хімікі» цяперашнія.

У Ягадным «хімічэлі» тры сотні мужчынаў і сотня прадстаўніцаў лепшай паловы чалавецтва (гэтыя трапілі сюды выключна з Ленінграду і выключна за амаральныя паводзіны). На венерычныя хваробы ў пасёлку, калі верыць капітану сьпецкамендатуры, што праводзіў з намі інструктаж, не хварэлі хіба толькі бурундукі і вавёркі. У лязню нам раілі не хадзіць. У пясчаных кар'ерах — не купацца, каб не зарэзалі і, згодна з мясцовай традыцыяй, не прысыпалі пясочкам. Перасоўвацца па Ягадным, нават удзень, капітан на прамілы Бог прасіў толькі групамі...

Мы трапілі ў сьвет, дзе валадарылі грубая сіла й самыя нізкія пачуцьці, якія часам дзіўным чынам спалучаліся з праявамі сапраўднай высакароднасьці. Гэта быў надзвычай каштоўны досьвед, з якога потым нарадзілася мая «Сібірская аповесьць». Крытыкі называлі твор «чорнай прозай». Адна знаёмая журналістка падзялялася са мной тым, што схавала кніжку з аповесьцю ад 16-гадовага сына. Сын усё ж знайшоў «забаронены плод» і пакаштаваў яго. «Спадар Арлоў, гэта лепшае, што Вы напісалі», — сказаў ён пры сустрэчы.

Я так не лічыў, але спрачацца ня стаў.

(Працяг у наступным нумары)

